

Gruppas etnicas e lur pressa dal di

Scuntrada da 22 gasettas en il Tirol dal sid

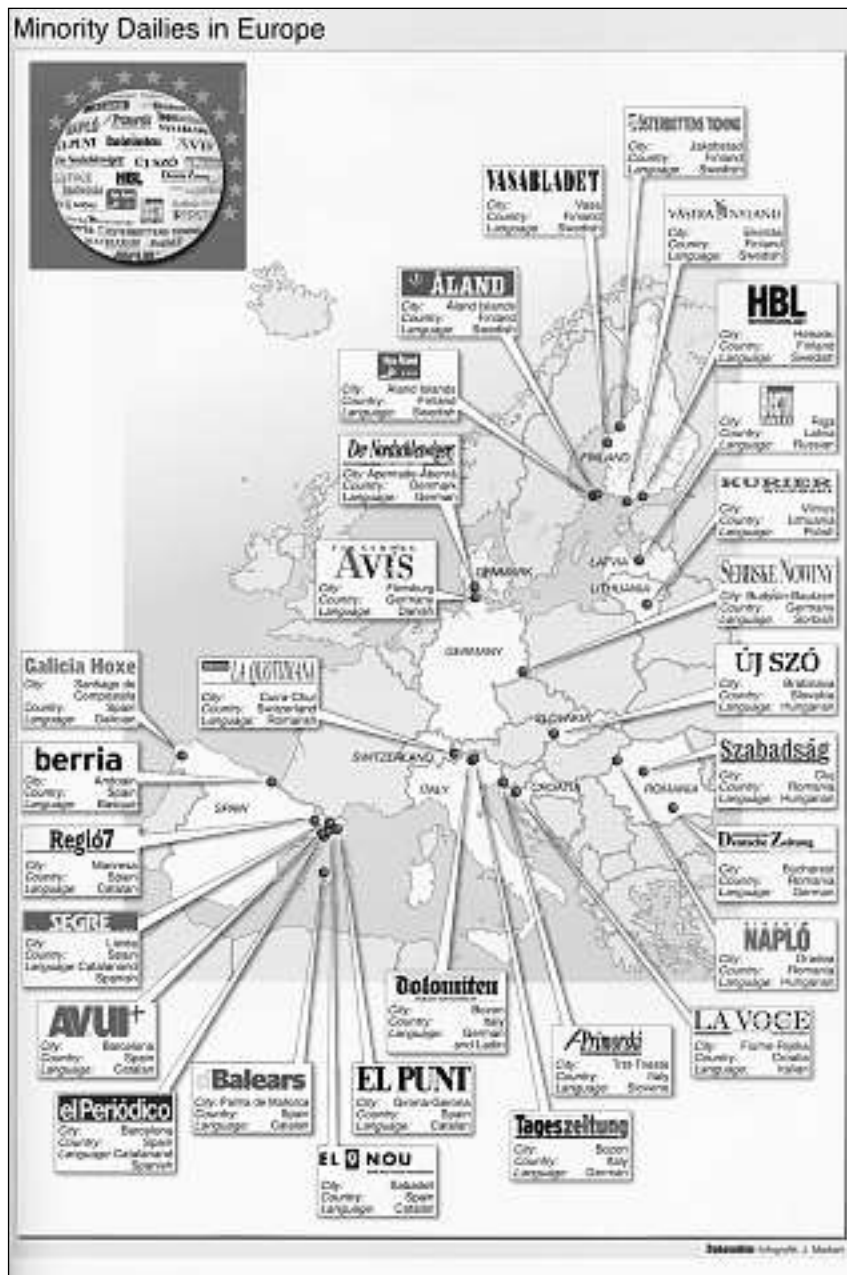
DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **La Quotidiana cumpara ussa dapi passa 14 onns. Igl era l'emprim tut curius da survegnir mintga lavurdi ina gasetta rumantscha sper quella solita en in auter linguatg svizzer. Ussa para quai evident; ins bada ch'i manca insatge cur che la collaziun postalina nu funcziunescha ed il pot u la potta n'ans maina betg nossa Quotidiana.**

Che questa è impurtanta, bler daplì ch'ina gasetta, quai releva gist tgi che la scuvra ed è abel da descifrar almain ina part dals titels. Ella collia ils umans che han gugent il rumantsch e vivan uschigliu cun in auter linguatg da scrittira. Quai vala per las bleras gasettas edidas da las uscheditgas gruppas etnicas u minoritads linguistics. Tals organs da pressa han problems sumegliants. Unids èni pli fermes. Da fanadur 2001 è naschida la Midas, «European Association of Daily Newspapers in Minority and Regional Languages» (www.midas-press.org). Gist avant ses 10avel natalizi ha ses parsura Toni Ebner, schefredactur da «Dolomiten» (www.dolomiten.it) a Bulsau, arranschà ina dieta en lezza citad. Represchentadas eran 22 gasettas dal di; ina da lezzas, «Glos Ludu» (www.glosludu.cz) da Cesky Tesin en Silesia (Tschechia), han ins beneventà sco commembra nova per la pitschna minoritad polaca, schebain ch'ella cumpara mo trais giadas l'emna. L'assemblea generala ha elegi ina suprastanta nova, Marit af Björkesten, per la gasetta da linguatg svedais «Hufvudstadsbladet» (www.hbl.fi) da Helsingfors/Helsinki ed in suprastant nov, Albert Saez, per la gasetta bilingua catalana e spagnola «El Periódico» (www.elperiodico.com) da Barcelona; ella ha anc confermà il suprastant da fin ussa Bjarne Lønborg, schefredactur da la gasetta bilingua danaisa e tudesrga «Flensborg Avis» (www fla.de) da Schleswig-Holstein. Plinavant ha la schurnalista Jeanette [sic] Björkqvist («Hufvudstadsbladet») survegnì il premi Midas per ses rapports davart il teratrembel e l'undada da 2004 en l'Ocean ind, davart amocs en scolas, la guerra en l'Afganistan e cunzunt gruppas socialas marginalas. En sia laudatio ha Lars Rosenblad («Vasabladet», www.vasabladet.fi) da Finlanda declarà: «Per l'emprima giada na veseva blera glieud ils zagrenders betg pli sco objects, mabain sco subjects.» La revista da pressa da «Deutschlandfunk» citescha «Hufvudstadsbladet» ed «El Periódico» bunamain mintga di.

Cuminanzas multifaras

Finlanda e Svezia fan part da l'Uniu europeica (UE) e dal spazi da Schengen. Da quai profittescha la pitschna gruppa etnica svedaisa (290 000 olmas) en Finlanda (5,4%). En il Tirol dal sid, pia la provinza da Bulsau (passa in mez milliun olmas) en duas terzas parts da la populaziun germanofona; i s'enclegia ch'i profitteschan dals cunfins averts cun l'Austria e vers la Germania. I mettan grond pais sin ina preschientscha en il Parlament europeic, nua ch'i èn predestinads per s'occupar spezialmain da gruppas etnicas. Michl Ebner (*Bulsau 1952), frar da Toni e schef da la chasa editura Athesia («Dolomiten»), ha fatg part da la 1994 fin 2009 da lez parlament; ses successur è Herbert Dorfmann (*Brixen 1969). 2010 ha la Midas publicità in volum da giubileum cun ina contribuziun da Michl Ebner entitulada: «Unity in Diversity. 15 Years of Minority Policy in Europe» (1). L'autur surpiglia pia la denominaziun da «minoritad» per quellas gruppas che la legislaziun austriaca numna pli exactamain «gruppas etnicas» («Volksgruppen»).

Products schurnalistics da minoritads en Europa.

L'art. 6 da la constituziun taliana prescriba da proteger «le minoranze linguistiche»; in lexicon giuridic talian las definescha: «[I]n] gruppas socialas cun in linguatg cuminaivl che sa distingua da quel da lur stadi d'appartegnentscha; ellas meritan ina proteziun giuridica speziala (...). Lezza proteziun resguarda [en Italia] la pussaivladad da duvrar il linguatg minoritari tar las relaziuns cun las structur socialas, dentant er activitads relevantas sco per exempel l'educaziun (...). L'instituziun da la bilinguitad munta la garanzia la pli vasta per las gruppas minoritarias» (2). In lexicon geopolitic franzos scriva: «Ins ha formulà definiziuns multifaras da las minoritads nazionalas u etnicas en las organizaziuns internaziunalas (...). I sa tracta da gruppas minoritarias en la populaziun d'in stadi; (...) i possedan tratgs specifics areguard l'etnia, la naziun u cultura (linguatg, religiuon euv.) ed expriman lur schientscha d'in'identitad cuminaivla. Suenten l'Emprima guerra mundiala han ins disfatg dus stadis plurinaziunals, numnadamain l'Austria-Ungaria e l'Imperi osman; quai ha creà nundumbraivels problems da minoritads en l'Europa centrala, il Balcan ed il Proxim Orient» (3).

L'UE prenda cogniziun da las «minoritads»

Michl Ebner punctuescha en «Midas» areguard il patg da Lisboa, en vigur dapi december 2007 e publicità ils 9 da matg 2008 en il Fegl uffizial da l'UE: «El include plirs passus favuravels a minoritads, sco era plirs ponderaziuns che pertutgan cuminanzas da linguatg minoritarias. El cumpiglia atgnamain duas parts: Il Patg davart l'UE (PUE) ed il Patg davart la moda da lavur da l'UE (...). L'art. 2 dal PUE constatescha: 'L'UE sa basa sin las valurs suandantas: Il respect da la dignitad umana, la libertad, democrazia, adualitad, legalitad ed il respect dals dretgs umans, inclus ils dretgs da

persunas ch'appartegnan a minoritads.' Igl era l'emprima giada en l'istorgia da l'UE ch'ins integrava in engaschi per ils dretgs da las minoritads en in patg da l'UE» (p. 29). Pir da december 2009 è entrada en vigur la Charta dals dretgs fundamentals da l'UE; ses art. 21 tuna: «Scumandada è mintga discriminaziun basada sin la razza, (...) la derivanza etnica u sociala, (...) il linguatg, la religiuon u cretta (...) u l'appartegnentscha ad ina minoritad nazionala» (cità p. 31).

Tirolais aifer l'Italia dapi 1919

Il lexicon franzos cità survart punctuescha cun raschun ch'ils patgs da pasch concludids suenter l'Emprima guerra mundiala han creà nundumbraivels minoritads. Las bleras vivan anc, t. a. la germanofona en il Tirol dal sid, la polaca en Tschechia, la svedaisa en Finlanda (avant 1917 en l'Imperi russ) ed autras tschintg represchentadas en la dieta da la Midas. Lezza dieta cumpigliava er in referat istoric da Martha Stocker, ministra da la regiun «Trentin – Tirol dal sid» che cumpiglia las duas provinzas autonomas da Trent e Bulsau. Stocker ha publicità 2006 in'istorgia dal Tirol dal sid en il 20avel tschientaner (4) e regalà in exemplar da la versiun englaisa, edida 2007 a Bulsau, a mintga persona preschenta a la dieta. Ils citats suandants èn pia traslatads da la versiun englaisa. Il Tirol dal sid furma in intschess da minoritads, la germanofona e la ladina, aifer l'Italia dapi il patg da Saint-Germain-en-Laye 1919: «Ils 10 da settember ha il chancelier austriac Renner simplamain stui suttascriber il contract da pasch. Quai sigillava la partiziun da Tirol, senza mesiras da proteziun per il Tirol dal sid (...). La dumbraziun dal pivel da 1921 ha palesà l'affluenza andetga da Talians en il Tirol dal sid, var 7000 olmas tenor quel da 1910, ma 20 000 l'onn 1921.» Stocker rapporta lura manidlamain da l'italianisaziun radicala tras il fascissem, cun ferma

immigraziun taliana, e da las «opziuns» da 1939, furma da «purificaziun etnica» che la guerra mundiala ha impedi da cumplenir.

Il cumbat per in'autonomia acceptabla

Per chapir la genesis da l'autonomia sco ch'ella funcziunescha oz, ston ins enconuscher il svilup dals emprims decennis suenter il patg da 1946 tranter l'Austria e l'Italia. Stocker: «1953 ha canoni Michael Gamper publicità in artigel entitulà: «Ils Tirolais dal sid marschan vers la mort.' El punctuava che 50 000 Talians eran immigrads en il Tirol dal sid tranter 1946 e 1952 (...). L'Italia na gjavischava vairamain betg mo daplì immigraziun, mabain l'encuraschava activamain.» 1955 ha Roma mess ad ir la construcziun da 2000 abitaziuns socialas a Bozen; mo 100 da lezzas eran prevesidas per la populaziun germanofona e ladina. 1957 ha Silvius Magnago, parsura da la Partida populara germanofona e ladina, convocà ina gronda demonstraziun a Sigmundskron sper Bulsau per appellar a l'Austria da far squitsch sin l'Italia per cuntanscher l'applicaziun dal patg. «Bruno Kreisky, minister austriac da l'exteriur, ha dà al problem dal Tirol dal sid ina dimensiun vairamain internaziunala. Ils 21 da settember 1959 ha l'uttamess la dumonda a las Naziuns unidas. Ils 18 d'october 1960 ha la Cumissiun politica speziala entschavà a discuter la fatschenta. Ils 13 d'october ha l'Assamblea generala vuschà unanimamain ina resoluziun (...) ch'intimava preschantamain las duas varts 'da repreneur tractativas per chattar ina schliaziun a tuttas divergenzas davart la realisaziun dal patg da Paris dals 5 da settember 1946' (...). 1961 ha l'ONU repetì sia resoluziun da 1960.» Suenten onns da tractativas stinadas, cun l'agid dal Cussegl da l'Europa, dal president dal senat belg Paul Struye (1896–1974) e dal pajais federativ austriac da Tirol, ha ina cumissiun ad hoc preschentà 1969 in «pachet» da mesiras, cunzunt corecturas significativas da la constituziun provinziuala, che la Partida populara ha discutà ed acceptà. 1972 è ina nova constituziun provinziuala conform al «pachet» entrata en vigur. 1992 han l'Austria e l'Italia infurmà uffizialmain l'ONU che lur dispita giuridica saja reglada.

Umans èn s'entupads

En quest rapport davart la dieta 2011 da la Midas ston ins punctuar las sentupadas tranter persunas multifaras unidas d'aspiraziuns cuminaivlas ad in'Europa basada sin l'unitad en la diversitad. L'olma da l'occurrenza era il nunstunclentaivel Günther Rautz, secretari general da la Midas; sia preschientscha garantiva il success da mintga part dal program. Parsura Toni Ebner ha presidià pliras sesidas. L'elocenza bilingua da Luis Durnwalder, guvernatur da la provinza, ha dechantà ils avantatgs da la convivenza tranter ils pievels dal Tirol dal sid, punt tranter l'Europa dal nord e quella dal sid, e persvas il triep fomentà dals giasts da la qualitat multifara dals vins locals, magasinads en tschalers da crap natural. Harald Pechlaner, schef da l'Institut per il svilup regional, ha punctuà ch'ins possia dasdar l'interress da giasts da vacanzas per l'atgnadad culturala e linguistica d'ina regiun. La suprastanta nova Marit af Björkesten è s'exprimida cun forza persvasiva per la bilinguitad finlandaisa: «Dua culturas e dus linguatgs èn ina gronda ritgezza per in pajais» («Dolomiten» dals 14 da matg, p. 12). Edita Slezakova represchentava «új szó» («pled nov», www.ujso.com) da Bratislava/Pozso-

ny, la gasetta da la cuminanza da linguatg ungarais (strusch in mez milliun) en Slovacchia; en duas emissiuns da radio e televisiun a Bulsau, ha la declerà che sia gruppa etnica saja messa en imbarass da la politica nazionalistica da l'Ungaria. En quellas emissiuns ha il represchentant da La Quotidiana declerà la situaziun da la Rumantschia; el ha plinavant respundi a dumondas da Hatto Schmidt, collavuratur da «Dolomiten», dal rest fitg bain infurmà davart il rumantsch grischun. Ina bella surprisa è stada il referat imprevis d'ina personalitad prominanta da l'Austria a la fin dal tschientaner passà: Erhard Busek, anteriur vicechancelier. Enfin a la vieueta da 1989 era Busek engaschà en l'agid als dissidents dals pajais communist; lur ha l'promovì l'adesiun da las democrazias novas a l'UE. Dapi 2005 è l'rectur da la Scuola auta professionala da Salzburg. A Bulsau ha l'udà la reaziun vigurusa da l'UE areguard las acziuns da Sarkozy cunter ils Romas, punctuà la relevanza da las gasettas edidas da las minoritads e stimulà la Midas da s'engaschar daplì en il Balcan.

1. Toni Ebner e Günther Rautz (ed.), **Minority Dailies Association MIDAS. Bulsau (Europäische Akademie) 2010**, pp. 10–53. **Adressa:** Drususallee 1, I-39100 Bulsau. **Posta electronica:** g.rautz@eurac.edu
2. **Enciclopedia Garzanti del diritto. Milaun (Garzanti, ISBN 88-11-50443-0) 1993**, p. 767, **chavazzin «minoranze linguistiche».**
3. Serge Cordellier (ed.), **Le dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle. Segunda ediziun. Paris (La Découverte, ISBN 2-7071-4140-2) 2003**, p. 458, **chavazzin «minorités».**
4. **Martha Stocker, Unsere Geschichte. Bulsau (Athesia) 2006.**

LA QUOTIDIANA

Editura: Südostschweiz Presse und Print AG
Editur: Hanspeter Lebrument
CEO: Andrea Mastüger

Schefredactur: Martin Cabalzar

Redacziun

Agentura da Novitads Rumantscha (ANR): Flurin Andry (fa), Gieri Antoni Caviezel (gac), Claudia Cadruvi (vi), Martina Fontana (mfo), Hans Huonder (hh), Susi Rothmund (sr), Gion Nutegn Stgier (gns), Giuseppe Venzini (gv).

Collavurators redacziunals

Andreas Cadonau (ac), Giuseppe Capaul (gc), Lucas Deplazes (ld).

Adressas redacziunals:

La Quotidiana, Via commerciala 22, 7007 Cuira, tel. 081 920 07 10, fax 081 920 07 15, mail: redaktion-lq@suedostschweiz.ch

Agentura da Novitads Rumantscha (ANR)

Via da Masans 2, 7000 Cuera, tel. 081 250 48 00, fax 081 250 48 03, mail: anr@spn.ch
Surselva: tel. 081 936 47 00, fax 081 936 47 01, mail: surselva@anr.ch
Engiadina: tel. 079 218 27 60, fax 081 856 11 59, mail: engiadina@anr.ch
Surmeir: tel. 079 430 69 30, fax 081 684 32 82, mail: surmeir@anr.ch
Sutselva: tel. 081 258 32 68, mail: sutselva@bluewin.ch
Tgòls postal, 7432 Zirán

Editura Südostschweiz Presse und Print AG.

Via da la caserna 1, 7007 Cuira; tel. 081 255 50 50, fax 081 255 51 10, mail: cmoser@suedostschweiz.ch

Servetsch d'abunents e da distribuziun: tel. 0844 226 226, mail: abo@suedostschweiz.ch

Inserats

Südostschweiz Publicitas AG, Via S. Clau Sura 11, 7130 Glion tel. 081 920 07 17, fax 081 920 07 18, mail: ilanz@so-publicitas.ch

La Quotidiana cumpara tschintg giadas ad emna **Ediziun:** «Die Südostschweiz»: 124 760 exemplars. Dumber da lecturs: 235 000

Comunicaziun da participaziun considerabla sin fundament da art. 322 CP: Südostschweiz Radio AG, Südostschweiz TV AG, Südostschweiz Emotion AG, Südostschweiz Pressevertrieb AG, Südostschweiz Partner AG, ergo use swiss ag.

Dretgs d'editur

Igl è scumandà a terzas persunas betg autorisadas da reutilisar en ina moda u maniera ils inserats stampads en quest titel u parts da quels, surtut cun endatar els en in servetsch d'online. Mintga cuntrevenziun vegn persecutada giudizialmain da la societad da propaganda, suenter avair consultà la editura.